

Раденко ШЋЕКИЋ*

ЦРНА ГОРА – КАРАКТЕРИСТИКЕ И ДРУШТВЕНО- ПОЛИТИЧКИ УСЛОВИ У ВРИЈЕМЕ ИЗБИЈАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КРИЗЕ

Рушење Берлинског зида, распад комунистичких система и нестанак биполаризма у међународним односима нека су од пресудних глобалних дешавања крајем 80-их и почетком посљедње деценије XX вијека.¹ Колапс економско-политичких система комунистичких земаља имао је за посљедицу да ова друштва упадну у стање потпуне друштвене и вриједносне конфузије, слома свих друштвених норми и вриједности. Комунистичке земље су биле просто паралисане тежином периода транзиције, без јасно дефинисаних циљева и са лошим методама опоравка, порастом сиве економије и свих видова криминала и неизвјесним перспективама изласка из кризе. На већ катастрофалну економску ситуацију, у којој су се налазиле скоро све државе реалног социјализма, надовезала се експлозија разних национализама, нагло увођење капиталистичког начина привређивања и општи пад друштвених и моралних вриједности. Континуитет националних питања и замрзнутих

* Др Раденко Шћекић, Историјски институт Црне Горе

¹ Рушење Берлинског зида догодило се 9. новембра 1989. године, у октобру 1990. године дошло је до уједињења Западне и Источне Њемачке, Варшавски пакт је званично распуштен јула 1991. године (политичко савјетодавни одбор Варшавског уговора 25. јануара 1991. године једногласно је донио одлуку о свом распуштању), а Совјетски Савез се распао у децембру 1991. године (процес дезинтеграције СССР-а окончан је 8. децембра 1991. на састанку Русије, Бјелорусије и Украјине у Минску, на коме је створена Заједница независних држава, која је елиминисала још увијек формално постојећи СССР).

конфликата у Југоисточној Европи, а нарочито на простору Балканског полуострва, поново је дошао до изражаја у посљедњој деценији XX вијека због историјског наслеђа које је на том простору створило бројне етничке мјешавине, а што је представљало погодано поље за инструментализацију са стране.

Егзистирајући деценијама на балансирању између два конфронтациона блока, изграђујући свој престиж у земљама тзв. *Трећег свијета* путем идеје несврстаности – СФРЈ је постала жртва како промјене констелације снага и нестанка биполаризма тако и нарастања деценијама потискиваних домаћих национализма, потпомаганих и одређеним спољним интересима. Монополаризам који се стварао кроз идеју *Новог свјетског поретка*, САД као једине преостале глобалне суперсиле и уједињење Њемачке као економске силе (која је тежила да економску надмоћ у Европи поткријепи и политичким утицајем и амбицијама након уједињења) наметали су нова правила игре на глобалној позорници.

У таквим новим околностима, изузетно сложена творевина каква је била СФРЈ, деценијама одржавана на идеји *братства и јединства* чије су стубове и заштитнике представљали ЈНА и СКЈ, није могла бити поштеђена таласа турбулентних дешавања који су захватили дотадашње земље источног лагера. Скоро четири деценије Тито је држао на окупу шест република а сваки наговјештај национализма, било од најбројнијих народа, Срба и Хрвата или било кога другог, био је у старту осујећен од стране врха. Користећи се чињеницом да је током Народноослободилачког и Грађанског рата (1941–1945) изашла као побједник у Другом свјетском рату, Комунистичка партија је преузела власт у новоствореној држави и у складу са својом идеологијом и ауторитарном и репресивном природом новоуспостављеног режима укинула приватно власништво, онемогућила и угушила политички а и физички било који вид политичке опозиције или другачијег мишљења. Политички систем у Југославији и поред наведених карактеристика, важио је ипак за најлибералнији комунистички режим од свих познатих у свијету.² СФРЈ

² „Ова констатација се, разумије се, односи на период од средине 1950-их година, односно, од завршетка сукоба са Стаљином. Прије тога, Титов режим је у периоду прије сукоба са Москвом (до 1948. године) био један од најригиднијих и комунистички ‘најправовјернијих’, а у периоду сукоба са Стаљином бранио се бруталном репресијом према сопственим стаљинис-

је била земља са израженим проблемом државности, који је поред осталог био базиран на територијалном федерализму и уставу који је давао велике могућности блокаде од стране не само република већ и покрајина, а врло мале могућности за преовладавање те блокаде и својеврсне патпозиције до које је често долазило.³ Још у оквиру социјалистичког система, а нарочито након Устава из 1974. године и Титове смрти 1980, СФРЈ је имала чак и поједине одлике конфедералног уређења, које су почивале на великој моћи републичких и покрајинских елита. Југославија је представљала национално и вјерско хетерогено друштво, што се јасно испољавало и у територијалној подјели на шест република и двије покрајине, признавајући пет, а од 70-их шест нација, три језика и три религије, тако да је у таквом својеврсном галиматијасу ингеренција и изједначених права свако могао блокирати сваког, чиме је било скоро немогуће постићи консензус о многим битним друштвеним питањима, а са друге стране погодновало потпиривању несугласица и тензија.

Некадашња отвореност и углед који је уживан у свијету замијењени су национализмом, затвореношћу, ксенофобијом и нетолеранцијом. Слична тенденција је била присутна и у другим земљама Источне Европе, мада у мањим размјерама. То значи да је нагло бујање национализама доминантна карактеристика у првим годи-

тима. Тек након почетка дестаљинизације у СССР-у, у Југославији, упоредо са политиком независности од свјетског комунистичког центра, отпочиње период либерализације режима. Спој политике независности и отварања комунистичког система за западне утицаје, учинио је Титов режим и поред конзистентног једнопартизма и нетолерисања било какве политичке опозиције, најлибералнијим у свијету социјализма” (видјети више о овоме у: С. Дармановић, *Демократске транзиције у Јужној и Југоисточној Европи*, Подгорица, 2002, стр. 177).

³ У књизи „Документи СИА о Југославији 1948–1983” између осталог стоји и сљедеће: „Проблеми које југословенске вође имају у рјешавању економских проблема земље и са албанским мањинским питањем одражавају чињеницу да се Југославија креће ка лабавој конфедерацији осам републичких и покрајинских центара моћи... Титова стара гарда се такође суочава са генерацијским јазом. Млади, боље образовани чланови партије огорчени су због њихове продужене доминације, тзв. Хоризонталну ротацију, односно праксу да старији руководиоци бесконачно прелијећу између републичких и савезних позиција ...” (приредио М. Павловић, Институт за савремену историју, Факултет безбједности, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 274).

нама транзиције, мада се од СФРЈ као *сјајне звијезде Источне Европе*, као *истока на западу и запада на истоку*, као *водеће и угледне земље несврстаних, примјера складних међувјерских и међуетничких односа, земље просперитета*, то ипак није очекивало, јер су друге земље региона имале пуно репресивније и ригидније режиме све до краја осамдесетих година XX вијека.⁴ У периоду од 1945. до 1990. политички живот СФРЈ („друге” Југославије) карактерисала је свемоћ КПЈ, односно од 1952. СКЈ, која је имала апсолутни монополски положај, јер су све остале институције, синдикати, друштвене и ма-

⁴ Нагло бујање разних национализама који су настојали да употпуне празан простор на политичким позорницама у Средњој и Источној Европи је доминантна карактеристика првих година посљедње деценије XX вијека: „Мирољубиве демонстрације под пламичцима свијећа скоро 70% становника Лајпцига, октобра 1989. отвориле су демократску револуцију у тадашњој Источној Њемачкој захтијевајући демократију уз узвике: *Wir Sind das Volk 1 (Ми смо народ!)*”. Само 2 мјесеца касније и један мјесец након пада Берлинског зида, на улицама Лајпцига дошло је до нових демонстрација са промијењеним лажмотивима од: *Wir Sind das Volk!* и *Wir Sind eines Volk! (Ми смо један народ!)* и *Deutschland einig Vaterland!* и *Deutschland uber Alles!* (Њемачка једна домовина! и Њемачка изнад свега!). Ова промјена од демократског и грађанског отпора комунизму, у слављењу њемачког национализма, означавала је брзо помјерање ка десници и то оној крајњој, са скинхедсима и неонацистичким групама. Двије године касније у Рошток-Ливатехагену догодио се насилни погром гастарбајтера Рома и Вијетнамаца од стране гомиле од око 2.000 људи, коју су водиле неонацистичке групе и скинхедси. Захваљујући погодном политичком контексту појавили су се екстремистички традиционалисти и популисти, попут Иштвана Ђурке у Мађарској, Мирослава Сладека у Чешкој, Доброслава Параге у Хрватској, Војислава Шешеља у Србији, Владимира Жириновског у Русији, Змага Јелачића у Словенији, представљајући језгро средњоевропске и источноевропске крајње деснице. Ма какво да им је поријекло, било да су преименовани комунисти или нове странке, владајуће елите у већини земаља су се користиле демагошким популизмом: Владимир Мечијар у Словачкој, Фрањо Туђман у Хрватској, Слободан Милошевић у Србији, Јон Илијеску у Румунији, Сали Бериша у Албанији, Александар Лукашенко у Бјелорусији, Борис Јељцин и Лех Валенса, користили су популистичке позиве искоришћавајући тензије које су у вези са траумама посткомунизма. Овај ауторитарни популизам је на извјестан начин такође насљеђе комунизма, јер комунизам је био припремио терен за популистичке позиве. Идеолошки вакуум отвара могућности за успон недемократских режима разних врста, било да они промовишу ексклузивни национализам, радикални ислам, азијски модел ауторитарне државе благостања, или нешто друго” (И. Вујачић, *Политичка теорија*, Читоја, Београд, 2002, стр. 344).

совне организације биле подређене њој. Почетком педесетих заиста је дошло до одређеног јачања кохезије југословенства стављањем акцента на национално јединство, које се очекивало као резултат увођења самоуправљања и децентрализације.⁵ Осниване су југословенске културне и научне институције, договорено је да започне рад на српскохрватском речнику и сл., а све у циљу државне кохезије, што представља један од примјера пропаганде интеграције.⁶

Сљедеће поље за сучељавање различитих концепција југословенских политичких елита је била привреда, тако да је временом економски национализам ишао упоредо са политичким тензијама и подјелама. По Уставу из 1974. године као интегративни стуб остала је Титова лична власт и углед и ЈНА, као једна од малобројних заједничких чинилаца са југословенским предзнаком и кохезионом функцијом. Титова смрт, 1980. године, симболично је означила почетак краја СФРЈ као мултинационалне творевине, што ће доживјети своју кулминацију у етничким и вјерским сукобима почетком 90-их година XX вијека. Економска неефикасност политичког система у бившој СФРЈ 80-их година у почетку је изгледала као пролазна економска криза, као још једна у низу дотадашњих. Општа неликвидност југословенске привреде, огромни трошкови, неефикасна, скупа и гломазна администрација, занемарљиво улагање и увођење нових технологија чинили су да југословенски извозни производи буду неконкурентни на свјетском тржишту. Повратак великог дијела гастарбајтера у земљу након свјетске економске кризе 70-их имао је за посљедицу и драстично смањен прилив девиза. Расли су инфлација и незапосленост с порастом губитака у привре-

⁵ У југословенском режиму било је много особености у односу на друге земље реалног социјализма, од којих су најважнији: самоуправљање, којим је знатно ублажена ауторитарна природа политичког режима, отвореност граница, што је омогућавало многим грађанима да слободно путују у иностранство, изузетно висок степен аутономије дјелова владајуће партије у републикама и покрајинама (тако да се крајем 80-их у СФРЈ могло говорити о 6 до 8 једнопартијских режима). (В. Гоати, *Партије Србије и Црне Горе у политичким борбама од 1990. до 2000*, Contesco, Бар, 2000, 20).

⁶ Могла би се донекле направити паралела ове идеје, циља и процеса са „интегралним југословенством” краља Александра Карађорђевића између два свјетска рата, када се пропагандно радило на ширењу и јачању идеје југословенства кроз бројне видове културних и спортских активности (Солска друштва и сл.) (прим. аутора).

ди, а опадали су производња и животни стандард становништва. Нарастајућа економска криза неизбјежно је све више праћена нарастањем кризе и у свим другим областима живота – нарочито у међунационалним односима. То се испољавало кроз јачање полицентризма и све снажнијих дезинтеграционих процеса путем разбијања јединства југословенског тржишта и све чешћег и оштријег субкобљавања и унутрашњег затварања република у оквиру својих авнојевских граница. Упоредо са нарастањем кризе и све очигледнијим испољавањем немоћи водећих политичких елита да спровођењем реформи нађу излаз из ње, нарастало је и незадовољство народа стањем у земљи, слабио углед и утицај СКЈ и политичких руководстава и расло неповјерење у систем који није био у стању да нађе излазак из кризе.⁷ „Путујући предсједнички циркус”, како је називан низ скупова лидера шест република од којих се у почетку много очекивало, постали су временом мета критика јавности.⁸ Национализам је већ био прожео скоро све значајније институције науке и културе – нарочито у Србији и Хрватској.⁹ Републичке елите за

⁷ Како пише Ф. Лонгворт у *Стварању источне Европе*, описујући катастрофално привредно стање у СФРЈ: Године 1989, Анте Марковић, постао је савезни премијер. Инфлација је износила 80%, страни дуг достигао је 20 милијарди долара, незапосленост 20%, а реални приходи били су 30% мањи него 10 година раније. Марковић је увео више тешких економских мјера које су дале неке резултате. Међутим, његов план за излазак из кризе захтијевао је веће жртве него што су људи били спремни да поднесу. Словенци су протестовали због пореза који им је наметнут, Босанци су сматрали да тај план заговара јефтину продају имовине капитализму, а Црногорци су на предлог да се ликвидирају губиташка предузећа реаговали са запрепашћењем, јер су 4 петине њихових предузећа били губиташи. Штавише, Марковић није могао да контролише прилив новца, а банке у конститутивним републикама наставиле су да дају кредите. Те године инфлација је достигла 1.256%...” (Ф. Лонгворт, *Стварање источне Европе*, Слио, Београд, 2002, стр. 39).

⁸ У уставни систем Предсједништво СФРЈ је ушло на предлог предсједника Републике 1971. амандманом 36. на Устав из 1963. Предсједништво је имало у почетку 23 члана. По уставу из 1974. године, Предсједништво СФРЈ броји девет чланова и чинили су га по један представник из сваке републике и покрајине и предсједник СКЈ по положају, а уставним амандманима из октобра 1988. предсједник Предсједништва ЦК СКЈ престаје да буде у функцији члана Предсједништва СФРЈ.

⁹ „У вријеме Хрватског прољећа (Маспок) 1971. захтијевана је Република Хрватска као јединствена национална држава хрватског народа, у којој би

стање у својој федералној јединици почеле су да оптужују друге народе и републике на тлу СФРЈ. Скинувши тако кривицу са себе, поставили су се као заштитници националног интереса, преусмјерили револт грађана према другим нацијама и започели процес националне хомогенизације. Они који су „закаснили” у том процесу политичког и идеолошког престојавања нестали су са политичке сцене и били замијењени радикалнијим националистичким вођама који су манипулисали комбинацијом социјалног и националног популизма. Тако је дошло до својеврсне симбиозе комуниста и националиста, односно претварања комуниста у националисте, па су на идеји национализма опстале на власти поједине комунистичке елите, док су друге пале под националистичким таласом.¹⁰ Проблем у СФРЈ је био у томе што су историјски настале нације у рјешавању појединих националних питања биле сукобљене око бројних круцијалних питања, па је тако највећа српска нација била за централизованости облик југословенске државе, док је са друге стране традиционално националистички циљ Хрвата био борба против централне власти и тежња ка аутономији и самосталности.¹¹

национални суверенитет имао само хрватски народ. Први пут од 1945. године у једној републици одвијала се ‘национална хегемонизација’, окупљајући партијско руководство, интелектуалце и шире сегменте друштва око истог циља – стварања националне државе. Догађаји у Хрватској су тако постали преседан за оно што ће услиједити у Србији и Словенији у другој половини осамдесетих. (видјети више у: Ј. Драговић-Сосо: *Спасиоци нације, Интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*, Београд 2004, стр. 82).

¹⁰ „Национализам можемо одредити као идеологију саткану од митова, мистификације и фетишизације националног бића и националне историје, у чијем је средишту култ националне државе, а циљ јој је да хомогенизује и мобилише све чланове заједнице у борби за суверенитет, учвршћивање и (или) проширивање националне државе. То је систем вредности, вредносних оријентација, ставова, етничких предрасуда и стереотипа чије је језгро глорификација сопствене нације на штету других. За националисту врхунска вредност је национални дух отеловљен у националној држави, а основна вредносна оријентација јесте колективистичка, која подразумева аскетизам и жртвовање појединца зарад узвишеног националног интереса. Језгро комплекса националистичке свести чине позитивне етничке предрасуде у односу на своју и негативне предрасуде у односу на друге нације” (Ж. Требјешанин, *Политика и душа*, Време књиге, Београд, 1995, стр. 92).

¹¹ Хрвати су од 1102. године, када је престала да егзистира Хрватска као самостална држава, па све до 1918. године били под врховном влашћу прво

На политичкој сцени, умјесто монопола једне и неприкосновене, појавио се велики број политичких партија и опција, идеолошки различитих – од либералних до ултранационалистичких. Убрзавајући разбијање СФРЈ, Скупштина Словеније и Сабор Хрватске у јуну 1991. године донијеле су акта о отцјепљењу ових република од Југославије.¹² Тиме је ескалирао процес слома државе којој је ван њених граница донијета пресуда о њеном нестанку, а тај процес су свјесно помогле многе унутрашње снаге.

*

Тако је низ узајамно повезаних узрочно-посљедичних догађаја, у комбинацији са постојећим лошим стањем економије, порастом националистичких и шовинистичких тензија, уз одређено потпиривање од стране иностраних фактора, за посљедицу имало грађански рат, међуетничке и међувјерске сукобе и велики број жртава и избјеглица. Све ове процесе пратила је медијска пропаганда, невиђена до тада, како страних медија, којима је изгледа ово био одличан полигон за испробавање и провјеравање различитих облика медијских манипулација, тако и медијског говора мржње самих директних учесника у сукобима током 90-их на простору бивше СФРЈ. Југославија је релативно независно развијала неке специфичности у свом систему друштвених односа. Друштвени модел је био по структури сличан моделима осталих реалсоцијалистичких земаља јер су у бити друштва стајала идеологија, држава и партија као врховни ауторитет. У вријеме развоја реалсоцијализма важила је политика *братства и јединства* којим се жељела постићи интеграција и хомогеност државе. Сама чињеница да је ова парола имала велики значај и константно апострофирана у јавности, указивала је на постојање свијести да национално питање није до краја ријешено, односно, да је само „замрзнуто” и да је заједништво ипак крхко. Реинтеграција се догодила по моделу национал-

Угарске, а од 1526. године Хабзбуршке монархије. Нагодбом из 1868. године добили су извјестан степен аутономије у оквиру угарског дијела Аустроугарске (под угарском влашћу се налазила Славонија и ужа Хрватска, док је простор Далмације и Војне границе био под врховном ингеренцијом Беча) (прим. аутора).

¹² Б. Костић, *1991 да се не заборави*, Филип Вишњић/Ободско слово, Београд 1996, стр. 24.

них принципа, што је у конкретној ситуацији значило растакање СФРЈ на републике. Од 1989. године нагло се погоршавају односи Србије и осталих југословенских република, нарочито са Словенијом. Након одржаног митинга поводом прославе 600 година од Косовске битке, у јуну те 1989. почињу међусобне оптужбе Београда и Љубљане. Прво је у септембру Словенија прогласила амандмане на свој Устав, дајући приоритет републичком законодавству над савезним, а потом је 1. децембра словеначка полиција забранила одржавање митинга у центру Љубљане групи Срба који су се противили оваквим промјенама. Хрватско руководство је помогло словеначком тако што је забранило пролазак кроз своју територију Србима са Косова и Метохије који су жељели да присуствују митингу. Руководство СР Србије на то је одговорило увођењем економских санкција против СР Словеније. Тиме је отпочео својеврсни економски рат међу републикама, упади у платни систем, савезне финансије и др. У Дому гарде на Топчидеру у Београду одржано је тродневно засједање Предсједништва СФРЈ на коме је Генералштаб ЈНА предложио увођење ванредног стања у земљи, али су против овога предлога гласала четири од укупно осам чланова Предсједништва.¹³ Тиме је пропуштена једна од посљедњих прилика да се спријечи ескалација оружаног сукоба и распад државе.

Шовинизам, најприсутнија балканска варијанта национализма, значајно је код људи умањено рационални приступ реалности, доводећи до својеврсног трансa и опчињености националним лидерима и политичким програмима, али и до опште ксенофобије и страха једних од других и до подгријавања и оживљавања старих митова. Скоро сав пропагандни апарат се из дана у дан све више стављао у службу пропагирања националистичких идеја, чија је суштина била рушење тадашњег система. Нарушавањем и нестајањем баланса националне и политичке равнотеже неминовно је морала нестати и СФРЈ.¹⁴ У вријеме када је политичка криза у Југославији достигала

¹³ Б. Костић, *1991 да се не заборави*, Филип Вишњић/Ободско слово, Београд 1996, стр. 20.

¹⁴ „Поводом ратова у бившој Југославији много се говорило, а и даље говори, о политици простора, о територијама, о границама, о коридорима, о геополитици. Политичка митологија понудила је слику националног колектива нераскидиво (коренима) везаног за прадедовско тле, за етнички простор. У тој митологији нација се отеловила у пејзажу, поједине реке и

свој врхунац, и када је постало готово извјесно да ће морати доћи до њене политичке и територијалне прекомпозиције, потенцирао се став да ће Југославија постојати чак и ако неки народи одлуче да се из ње издвоје. Дакле, не републике, већ народи, што је у складу са генералним ставом да су Југославију стварали поједини народи, па о њеној судбини једино ти народи и могу одлучивати. Тиме се истицала суверена воља народа, а не република-чланица, да одлучују о будућности СФРЈ. Када би се признале границе тих република, онда би у случају њиховог отцјепљења Југославију напустили и они народи који то не желе. У том контексту се могу и разумјети ријечи Б. Јовића, члана Предсједништва СФРЈ из Србије: *Дозволите онда да променимо устав и да ставимо све народе у исту раван, да имају право на самоопредељење јер ако ми не оспоравамо ни једном народу да оде из Југославије, зашто би неко оспоравао другим народима који желе да живе у Југославији да остану да живе.* (Документарни филм „Смрт Југославије, дио III, ВВС) На дан 24. априла 1987. године члан Централног комитета Савеза комуниста Србије С. Милошевић, заједно са покрајинским партијским функционером А. Влашијем, посетио је Косово Поље, гдје се састао са тамошњим Србима који су се жалили на терор Албанаца. Приликом Милошевићево посјете, дошло је до сукоба народа и милиције и Милошевић јавно стаје на страну косовских Срба, изговоривши реченицу: *Нико не сме да вас бије!*¹⁵

планине постале су аорта, кичма, плућа или крила нације и тела. Али политичке битке и ратови воде се и за освајање и контролу времена. Поред геополитике, постоји и темпополитика, политика времена. Главни циљ рата у Хрватској и Босни, стварање етнички чистих држава, има и своју временску димензију. То је етничко чишћење времена, које се изводи путем прераде ‘колективног памћења’ у политичким говорима, у популарној историографији и уџбеницима историје, у лингвистици и књижевности или путем уништавања туђих културно-историјских споменика. Мит етничког национализма тражи што хомогенији и што ексклузивнији етнички простор, али и хомогено и ексклузивно етничко време” (И. Чоловић, *Политика симбола*, Б92, Београд, 1997, стр. 126).

¹⁵ Супростављајући се промјенама Устава СР Србије, Албанци на Косову изазвали су отворену побуну фебруара и марта 1989, па је у овој покрајини заведено ванредно стање. Марта 1989, усвајањем амандмана на Устав, Србија је постала јединствена република (сузивши аутономију покрајина Војводине и Косова и Метохије) (Ж. Гудац, *Политичка историја XIX и XX века*, ФПН, Београд, 2000, стр. 263).

Ови догађаји изазвали су раздор у српском државном врху. Разлика између два крила у оквиру врха СКС није била само у методу већ у двјема политикама о односу републике и покрајина. Милошевић се окренуо против свог ментора и тадашњег предсједника Србије И. Стамболића. Септембра мјесеца одржана је Осма сједница ЦК СК Србије на којој Милошевић уклања са челних позиција Стамболићеве најближе сараднике, а три мјесеца касније и сам Стамболић разријешен је дужности. Од тада почиње да се мијења српска политика према Косову, Војводини, али и према другим републикама. Отпочело је доба организованих митинга који су имали за циљ обарање „непослушних” власти. Прво је, за вријеме демонстрација у октобру 1988. године, смијењено покрајинско руководство у Војводини.¹⁶ Да би се питање виђења будућности Југославије ријешило, српски руководиоци су захтијевали одржавање 14. ванредног конгреса СКЈ. Он је одржан од 20. јануара до 22. јануара 1990. године у Београду. На конгресу су сви српски предлози прихватани убједљивом већином, док су словеначки предлози о реорганизацији југословенске партије и политичког система СФРЈ прегласавањем одбијени. Српско руководство је убрзо одбило словеначки предлог за стварање асиметричне федерације. Касније је одбијен и заједнички предлог Републике Хрватске и Републике Словеније о стварању конфедерације. Послије два дана вербалног рата, словеначка делегација напустила је конгрес. Хрватска делегација није хтјела да се конгрес настави без присуства словеначких делегата, па је и она напустила конгрес. Након овога долази до распада СКЈ, што је био увод у распад социјалистичке Југославије. Почетак раскола државне заједнице рапидно је ескалирао повлачењем представника сецесионистичких република из највиших државних органа (Савезне Скупштине, СИВ-а, Уставног суда и др.).¹⁷

Тако је геополитичка важност Југославије драстично смањена, са глобалне на регионалну, а пажња Запада се селила на друге екс-

¹⁶ *Можда ће се правити да не чују наше звјезде, као што се праве да не знају шта је узрок нашем незадовољству... Да са својих функција буду смењени сви они чланови покрајинског комитета према којима је оправдано изражено народно неповерење* – С. Милошевић у Новом Саду 1988. године. (Смрт Југославије, *The death of Yugoslavia*, ВВС, документарни филм, дио I).

¹⁷ Према: Б. Костић, 1991 *да се не заборави*, Филип Вишњић/Ободско слово, Београд 1996, стр. VI.

комунистичке државе које су заговарале неупоредиво бржу трансформацију на либерални капитализам, попут Пољске, Чешке, балтичких земаља. Југославија је деценијама нудила мир и стабилност у оквиру својих граница, те стабилизирајући утицај на своје сусједе. Одржавајући добре односе и са Москвом и са Вашингтоном, користила је значајан приступ кредитним линијама међународних финансијских институција, чиме је подигнут друштвени стандард становништва далеко изнад стандарда осталих комунистичких држава. Све док је трајао период Хладног рата, СФРЈ је била мезимац САД и западне дипломатије. Нови амерички амбасадор Цимерман је 1989. донио Југославији сљедећу поруку: *Југославија и Балкан су и даље значајни за интересе САД, Југославија нема ранији геополитички значај.*¹⁸ Процјене СИА-е и *Националне обавјештајне заједнице САД* од 18. октобра 1990. говориле су о скором распаду Југославије.¹⁹ Међутим, како закључује професор З. Лакић: „наши аналитичари још нису нашли одговор на питање да ли су САД на почетку југословенске кризе и зашто су промјениле свој став”.²⁰ Такође, једно од фундаменталних питања је да ли је некадашња СФРЈ разбијена или се распала? Бројни су радови написани на ову тему, у прилог објема опцијама. Моје скромно мишљење је да су хаотично друштвено-економско стање југословенског друштва, са својим етнонационализмима, неслогом, историјски неријешеним питањима и ранама, тежњама ка сецесионизму једних и централизму других – погодовали спољним факторима да на простору СФРЈ креирају своју жељену политику. Искористите простор турског Балкана за имплементацију нове визије глобалног поретка, као експериментални терен који је требало да представља примјер другим регионима, ко је главни, а и да уједно распореди десетине хиљада војника Сјеверноатлантске алијансе са простора Њемачке на ово, геостратешки важно, подручје.

Упркос обећањима датим Михаилу Горбачову²¹, НАТО се након Хладног рата проширио на Исток, укључујући у свој састав и неке

¹⁸ Према Ж. Ковачевић, *Америка и распад Југославије*, Филип Вишњић, ФПН, Београд, 2007, страна 43.

¹⁹ *Исто*, стр. 48.

²⁰ Зоран Лакић, *Историја и историографија*, Историјски институт/Либертас, Бијело Поље 1995, стр. 128.

²¹ Видјети у: Л. Чехулић, *Еуроатлантизам*, Загреб, 2002, стр. 162.

од бивших совјетских република. Тако је ушао у простор који Русија сматра „зоном својих заштићених интереса”.²² Подсјетимо само да је Сјевероатлантска војна алијанса (НАТО) оформљена 1949. године, првенствено у сврхе заштите Запада и капитализма од нарастајуће снаге и опасности од стране СССР-а и комунизма. После је краха комунистичких режима и распада СССР-а као главног политичког и војног опонента поставило се питање даље сврхе постојања НАТО-а, нарочито ако се има у виду да је његов главни опонент, комплементарни Варшавски пакт престао да постоји. Егзистирајући преко четири деценије на дуализму: „доброг и демократског капиталистичког Запада” и „лошег тоталитарног комунистичког Истока” и позиционирајући се као главни и основни стуб одбране западне цивилизације, културе и начина живљења, НАТО се тада очигледно нашао пред дилемом сврхе свога постојања. Проматрајући распад суперсиле и вишедеценијског противника, америчка политика је поставила, поред идеалистичког, и реалистички концепт у односу на Русију, а који се састојао у томе да се не допусти бржи развој Русије а развој односа са њом је требало да иде само у оним правцима који су одговарали интересима САД.²³ Детерминанте које су ограничавале ширу и дубљу сарадњу СФРЈ и СССР-

²² Видјети више о овој теми у: М. Филимоновић, *Спољна политика Руске Федерације – Путинова стратегија и међународне околности*, Београд, 2010; такође и: „Ширење НАТО-а изазива забринутост Русије, изјавио је руски премијер Владимир Путин на прес-конференцији после сусрета са шведским премијером Фредриком Рејнфелтом у Стокхолму. Приближавања те алијансе нашим границама несумњиво изазива забринутост Руске Федерације, прецизирао је Путин, а пренијела је агенција Итар-Тас. Руски премијер је указао да свака земља приликом приближавања војне инфраструктуре својим границама треба да реагује на одговарајући начин – 27. април 2011.

²³ Р. Вукадиновић, *Америка и Русија*, Политичка култура, Загреб, 2008, стр. 12. Амерички конгрес је тек 2000. године истакао: „Да је квалитет послатих економских савјетника Русији био веома лош, а њихови резултати катастрофални по земљу, да је 81% Руса вјеровало да се ради о смишљеној стратегији претварања Русије у силу другог реда” (Report U. S. House of Representatives, september 2000). Слична је оцјена и европске фондације Роберт Шуман: „Та политика свестрано подстакнута од америчких савјетника хитно упућених предсједнику Јељцину, чињенично се показала катастрофалном за руску државу и грађане” – према М. Пудар, *Свет без господара*, Службени гласник, Београд 2010, стр. 88.

а биле су, између осталог, несврстана-ванблоковска спољна политика Југославије, специфичност југословенског облика социјализма која се оглала у већој отворености према Западу, опрез и одређени страх југословенске политичке елите од совјетске експанзионистичке политике. Тако је некадашњи предсједник СИБ-а Митја Рибичич, током државне посјете Москви, био упозорен од највиших совјетских руководилаца да неће остати мирни ако социјализам у Југославији буде угрожен. Још током 80-их година 20 вијека, а нарочито након Титове смрти, озбиљно се стрепјело од евентуалне совјетске војне интервенције на тадашњу СФРЈ.²⁴ Југославија, нашавши се у тешким условима, рата и санкција, тражила је подршку Русије, која је за вријеме новог предсједника Јељцина гледала на Запад и стидљиво покушавала да изгради нову спољну политику, настојећи да постане равноправни члан западног друштва, новог система међународних односа у Европи и свијету. Русија је тада била економски и политички немоћна, што су искористиле западне земље за лакшу имплементацију својих спољних циљева на Балкану.²⁵

Поменути Ворен Цимерман, посљедњи амбасадор САД у СФРЈ упитан због чега су реформе успјеле у осталим экс-комунистичким земљама након 1989. док су у Југославији пропале, одговорио је: *да су те државе имале много снажније централне владе, Југославија није*. И заиста, након Устава из 1974. године, већина република се борила за етатизам и што већи степен државности. СФРЈ је била земља са израженим проблемом државности, који је поред осталог био базиран на територијалном федерализму и уставу који је давао велике могућности блокаде од стране не само република већ и покрајина, а врло мале могућности за преовладавање те блокаде и својеврсне пат-позиције до које је често долазило. У вријеме развоја реал-социјализма важила је политика „братства и јединства” којом се жељела постићи интеграција и хомогеност државе. Сама чињеница да је ова парола имала велики значај и константно апострофирана у јавности, указивала је на постојање свијести да национално питање није до краја ријешено, односно да је само „замрзнуто” и да је заједништво ипак крхко. Већ крајем осамдесетих, у вријеме

²⁴ Видјети више о овоме у Б. Мамула, *Случај Југославија*, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 16–22.

²⁵ На ову тему видјети више код: Ј. Гускова, *Спољна политика Русије на Балкану: историјско испитивање*, www.guskova.ru

урушавања комунизма у Европи и нестајања дотадашње блоковске подјеле у свијету, унутрашња политичка криза у тадашњој СФРЈ бива све израженија, будући да су почели да нестају и они унутрашњи и они спољни, глобални чиниоци и разлози њене државне интеграције, а и самог постојања.

Два главна тумачења балканског конфликта преовладала су на Западу, оба са значајним политичким импликацијама. Прво тумачење сукоб види као архаичан или анахрон: „повратак прадавних мржњи”, подручје „презасићено историјом”.²⁶ Друго, насупротив првом, објашњава овај сукоб као дио закашњелог процеса изградње националних држава, као (један) неизбјежан, мада често непријатан стадијум на источноевропском путу у „модерно доба”. За вријеме сукоба у СФРЈ, одговор Европе био је преслаб и исувише спор. Прво је покушано очувати Југославију, али се, све до посљедњег тренутка, ослонило само на пријетње политичким штапом и на економске шаргарепе. Крајем маја 1991. године, Жак Делор, тадашњи предсједник Европске комисије, дошао је у Југославију да

²⁶ Прва теза, раширена међу политичким елитама и у медијима, користила је метафору о фрижидеру: комунизам је напросто замрзнуо националистичке фрустрације и конфликте које смо затекли изванредно очуване након његове пропасти. Варијација на тему је метафора о „лонцу са кључалом водом”: сада када је совјетски поклопац подигнут, дуго потискиване аспирације и старе мржње могле су поново бити ослобођене. Претежно је то била интерпретација која је преовладала у медијима и политичким расправама како у Западној Европи тако и у Сједињеним Државама. Предсједник Клинтон, у свом инаугурационом говору у јануару 1993. године, рекао је да „генерација одрасла у сенци хладног рата преузима нове одговорности у свету којег је огрејало сунце слободе, али којем још увек прете мржње из давнина”. Британски премијер Џон Мејџор, обраћајући се Доњем дому у јуну 1993. године, двије године након избијања ратова на Балкану, рекао је: „најкрупнији појединачни елемент који стоји у позадини онога што се десило у Босни је слом Совјетског Савеза и оне дисциплине која је стражарила над прадавним мржњама у старој Југославији. Када је једном нестало те дисциплине, старе мржње су се поново појавиле, и ми смо почели да увиђамо њихове последице када је дошло до сукоба”. Француски предсједник Митеран такође се осврнуо на од предака наслијеђене етничке страсти у неколико изјава поводом рата у бившој Југославији. Овакав приступ Балкану био је присутан и на конференцији коју је Митеран организовао у Паризу, фебруара 1992. године и коју је прикладно назвао „Европа и племена”. (Према Жак Рупник, „Република”, бр. 196, www.yuurope.com/zines/republika/arhiva/98/196/196_15.HTM)

би, поред монетарне и царинске уније, понудио политичку и финансијску подршку плану тадашњег премијера Анте Марковића²⁷ о „Југословенском Мастрихту”, али те понуде нијесу имале ефекта на главне протагонисте сукоба.²⁸ Након неуспјеха Џејмса Бејкера, америчког државног секретара, у јуну 1991. године и неуспјелог инволвирања у југословенску кризу, САД су препустиле да Европљани преузму случај Југославија и сами покушају ријешити проблем у своме дворишту. Америчко вођство и НАТО су окончали рат и практично засјенили приступе ЕУ и УН за рјешавање кризе и од 1995. године обновили и поново успоставили превласт америчке политике у региону, створивши својеврсне протекторате у Босни и Космету, противно међународном праву. Како пише Давид Халберстам у „Рат у вријеме мира”²⁹, председник Клинтон је знао да мало Американаца мари за било коју страну у сукобима у бившој Југославији и да је балканска политика била или исувише далека или компликована да би се разумјела. Али криза спољне политике која је открила да је председник САД или пасиван или политички импотентан и неангажован на спољном плану – била је са-

²⁷ Влада Анте Марковића је успјела зауставити инфлацију и повећати зараде. Инфлација је смањена са 56% мјесечно у децембру 1989. године на 2,4% у марту 1990. Девизне резерве су повећане у истом периоду са 5,4 на 8,5 милијарди америчких долара. Зараде запослених су биле тако високе, да ни до данас у већини република нијесу достигнуте ни након двије деценије (осим у Словенији и Хрватској) – према Дејан Јовић, *Југославија – држава која је одумрла*, Прометеј, Загреб, 2003, стр. 36.

²⁸ Наиме, радило се о суми од око 5,5 милијарди америчких долара помоћи од стране ЕЗ као и од обећања да ће Југославија постати прва земља која ће се придружити ЕЗ (ЕУ) уколико лидери република постигну споразум, спријече распад земље и сукобе. У интервјуу који је Киро Глигоров дао италијанском листу *Corriere della sera* 1997. године, описана је реакција председника Србије и Хрватске на те предлоге „С. Милошевић и Ф. Туђман су побјешњели – Не можете нас купити обећањима. Не требамо ваш новац! – рекли су, наводи К. Глигоров. Прво се јавио Ф. Туђман рекавши да га не занимају никакве милијарде нити ЕЗ те да му је основни циљ обнова Хрватске државе. Милошевић је појаснио да ће Југославија бити модерна и чврста федерација – или је неће бити (према Д. Јовић, *Југославија – држава која је одумрла*, Прометеј, Загреб, 2003, стр. 35 и „Сјећања К. Глигорова”, „Политика” 2005).

²⁹ Према Ж. Ковачевић, *Америка и распад Југославије*, Филип Вишњић, ФПН, Београд, 2007, стр. 34.

свим друга ствар, потенцијално разарајућа. Предсједник Клинтон је пред крај свога првог мандата настојао да догађаји у Босни и њихова перцепција у јавном мњењу, индукована медијима, не угрозе његове изгледе на предстојећим предсједничким изборима. Те је стога, преко свога изасланика Ричарда Холбрука настојао да до рјешења дође прије наступајуће изборне 1996. године. Тако је дошло до Дејтонског споразума.

*

У оваквим условима економске кризе, пада производње и пораста инфлације, бројних девалвација динара, нарастајућих националистичких тензија како у самој републици тако и на простору цијеле СФРЈ, Црна Гора, као просторно и бројчано најмања од шест федералних република, улази у процес вишестраначја, атмосферу популизма³⁰, грађанских ратова и хиперинфлације, главних карактеристика прве половине 90-их. Оптерећена теретом прошлости, својеврсне дихотомије црногорства и српства које се преламало, како у политичком животу тако и у јавности и у науци, великим бројем високих војних официра у ЈНА произашлих из рата и након њега – Црна Гора је представљала изузетно сложену и компликовану цјелину као вишеетничка и вишевјерска република. То је почела бити од Берлинског конгреса 1878. године, када је међународно призната, знатно проширила своје територије на просторе у којима је живјело и становништво других вјера. Манипулишући специфичношћу националног осјећања, својеврсном дихотомијом црногорства и српства, апострофирајући ратничку прошлост и слободарски дух – новонастали политички актери су настојали да у општем економском и друштвено-политичком хаосу

³⁰ „Народ се често помиње у свакодневном говору, у политици, теорији, науци. Још према древној латинској изреци, ‘глас’ народа сматрао се ‘гласом божијим’ – vox populi, vox dei. Са модерним добом народ постаје носилац суверене политичке власти... На народ се позивају многи покрети у новијој историји. Зато их називају ‘популистичким’. Популизам се често представља као израз ‘органске целине’ народа, мада такво нешто реално не постоји осим као митска слика. Али дешава се да популизам обухвати већи део народа који се осећа и понаша као интегрална или апсолутна већина.” (Н. Попов, специјални додатак *Српски популизам – од маргиналне до доминантне појаве*, „Време”, 24. мај 1993).

приодобију што вечи број гласача за своје идеје и циљеве, не би рајући при томе средства, методе ни технике. Поново отварајући црногорске подјеле на бјелаше (присталице безусловног уједињења 1918) и зеленаше; комунисте и четнике, износећи у јавност деченијама прикриване злочине комуниста у „лијевим грешкама” током и након Другог свјетског рата, голооточка страдања, подсећање од стране комуниста на четничке злочине – уносила се додатна конфузија на већ узаврелу друштвено-политичку сцену. Захваљујући управо оваквим специфичностима и карактеристикама Црна Гора је представљала плодно тло за разне врсте национализма и политичких циљева и идеја, како прикривених у социјалној форми тако и отворених у облику ултранационализма и шовинизма. „Талас митинга” и тзв. антибирокартска револуције у првом периоду под формом подршке и солидарности Србима и Црногорцима на Космету³¹ у комбинацији са социјалним захтјевима и апострофирањем неспособности тадашње комунистичке републичке елите – имао је за посљедицу промјену власти и улазак у вишестраначје. Неповољна општа друштвено-економска и политичка ситуација, како на цјелокупном простору читаве СФРЈ тако и у самој Црној Гори, у комбинацији са преливањем национализма и манипулисањем њиме, представљала је плодно тле за разне видове политичко-пропагандног дјеловања. Популистички митинзи који су се показали као опробана и успјешна форма за пропагандно дјеловање постали су од средине 1988. године незаобилазан декор у друштвено-политичком животу Црне Горе. У почетку организовани у форми солидарисања са Србима и Црногорцима на Космету, у комбинацији са социјалним захтјевима, постепено су плански прелазиле

³¹ Изјава некадашњег високог функционера са Косова Фадила Хоџе из 1986: „Има појединачних примера силовања на Косову. Мислим да би приватним кафанама на Косову требало дозволити да доводе, да запошљавају жене из других крајева Југославије. Онда би се ови појединци који силују жене других народности могли да иживљавају на таквим местима. Албанке то не допуштају, али Српкиње и друге би то хтеле, па зашто им то онда не допустити.” (Н. Попов, *Српска страна рата*, Б92, 2002, стр. 210), имала је негативан ефекат и одјек у тадашњој југословенској јавности. Ова изјава је покренула читаву лавину протестних окупљања на Косову, била је тема великог броја новинских текстова и представљала је „додатно доливање уља на ватру” на већ узаврелу и затегнуту атмосферу међунационалне ксенофобије.

ли и усмјеравани у револт према тадашњем републичком руководству у Црној Гори. У љето 1988. године, прије најављених митинга за подршку Србима и Црногорцима на Косову, црногорско руководство је у више наврата стављано на пробу оданости србијанском комунистичком руководству. Као примјер таквог дјеловања је и покушај организовања политичких зборова радника у Црној Гори ради подршке србијанском руководству и његовој прокламованој политици према стању на Космету. Пошто се у томе није успјело, тражено је да се такви зборови организују у дјеловима предузећа чија су матична сједишта на подручју Србије. Енергично сузбијање и тог покушаја био је још један „минус“ на рачун тадашњег црногорског руководства.³² Предсједништво ЦК СК Црне Горе је тражило од општинских комитета СК да такве политичке акције дириговане из Београда не дозволе на свом подручју, чиме су пали у својеврсну политичку немилост. Ово би се могло подвести под вид технике вертикалног пропагандног дјеловања, јер се са нивоа институционално заштићеног ауторитета и хијерархијски надређене позиције, настоји персуазивно дјеловати уз комбинацију са начелом поједностављивања слике свијета, односно креирања фигуре непријатеља („националистичких снага“), уз емотивни набој, категоризацију и дискредитовање, чиме се повећава увјерљивост пору-

³² Предсједништво ЦК СКЈ 8. октобра 1988. је заузело став поводом „преливања“ митинга у Црној Гори: *Националистичке снаге покушале су искористити протестни скуп у Титограду да пучистичким путем смијене руководство СК Црне Горе и да угрозе њен уставни положај као равноправне чланице југословенске федерације. Злоупотребљавајући гостопримство црногорског народа и дјелујући на платформи српског национализма, такве милитантне групе и појединци, у савезништву са својим истомишљеницима у Црној Гори, све агресивније доводе у питање постојање црногорске нације, њене историје, културе ...* („Монитор”, 10. октобар 2008, стр. 22). Сличне ставове износи и М. Радовић, тадашњи предсједник предсједништва ЦК СК Црне Горе: *У Црној Гори највећу опасност представљају црногорски и великосрпски национализам, који се последњих мјесеци агресивније испољавају. Групице и појединци, под фирмом бављења етногенезом, негирају историјске и културне везе српског и црногорског народа, са циљем да по сваку цијену докажу аутохтоност етногенезе црногорске нације. Великосрби негирају постојање црногорске нације и њене културе, не либе се од директних јавних напада на политику СК Црне Горе и њено руководство* („Побједа”, 10. фебруар 1988).

ке, ствара се у јавности одређена атмосфера угрожености и проналазе кривци (тзв. blame-placing).

С друге стране, С. Милошевић је очигледно од црногорског руководства очекивао „четврти глас” који му је био неопходан за контролу одлучивања у федерацији (Србија је имала један глас, покрајине по један, уз црногорски, то је било четири, дакле, колико и сви остали, па се могла блокирати свака одлука на савезном нивоу). И поред става ЦК СКЈ са његове 16. сједнице да се „митинзи солидарности” не одржавају ван територије Србије, митингом у Титограду учињен је пробој за даље митинге. Тада је најављен и митинг у Никшићу за дан његовог ослобођења (18. септембар). Овдје би се могла уочити жеља организатора да се кроз пропагандну технику трансфера, повезивањем са позитивно општеприхваћеним значајем одређеног јубилеја у друштву и у комбинацији са методичким постулатом поједностављивања слике свијета, будући да је ријеч о одсликавању свијета путем симбола – самим везивањем за датум који изазива позитивна осјећања, у колективној свијести изазове пријем и позитивна подлога према ономе шта се жели презентовати на скупу. Током љета и јесени 1988, митинзи су преплавили Србију и Црну Гору, покушавајући да се организују и у друге републике. Од самог почетка одржавања скупова њихова карактеристика је била демагошки популизам, а пропагандно се тврдило да су то спонтани покрети и окупљања народа, иако се ипак радило о организованом покрету.³³ Ради бољег и ефикаснијег пропагандног дјеловања тај покрет се вјешто користио незадовољством народа због дешавања на Космету, као и тешком економском ситуацијом и представљао се као покрет усмјерен на савладавање кри-

³³ Још у првим данима после Другог свјетског рата, новоуспостављена комунистичка власт креирала је „спонтане” демонстрације као израз „општенародне воље”. Донијета је на примјер: „Директива ЦК КПЈ из 1945. године да се организују спонтане демонстрације против краља Петра II и да се извикују унапријед припремљене паролe” (Дневник Драже Марковића, „Интервју”, мај 1997, стр. 64).

В. Кековић, тада челни човјек црногорске СДБ, у књизи *Вријеме метежа 1988–1989* (КПЗП, Подгорица, 2002) указао је на безбједносну и пропагандну компоненту тих догађаја, дајући у прилогу изворни документ-извод из „тајног досијеа СДБ” као илустрацију догађаја о којима је ријеч, ауторово излагање у тадашњој скупштини СФРЈ (24. јануар 1989), као и на безбједносни аспект народних митинга у Црној Гори.

зе, односно као покрет са првенствено социјалним захтјевима. На митинзима су биле доста бројне пароле о самоуправљању, борби против бирократије, против „однарођених” функционера. Косово је представљало добро средство за манипулацију у свим случајевима и ситуацијама. Неизбежно се наметао утисак да и није битно да ли ће се у рјешавању отворених питања постићи успјех или не, него да се та отворена питања искористе као повод за кризу, за ванредна средства.³⁴ Мада је августовски и септембарски талас митинга (Титоград, Колашин, Никшић, Цетиње, Андријевица, Мурино) добро уздрмао црногорско руководство, оно је, ипак, још било „на ногама”. И од стране самих организатора су у тадашњу црногорску јавност у пропагандне сврхе пласиране жељене изјаве. Тако је М. Шолевић, обилазећи Црну Гору, дао интервју Радио Бару у којему је рекао *да су митинзи суспендовали легалне институције Црне Горе*. На протестном митингу радника, омладине и грађана поводом интервенције милиције у мјесту Жута греда³⁵, на путу Никшић – Титоград (када су органи безбједности зауставили ко-

³⁴ Разноликост митингашког репертоара указивала је на хетерогеност састава учесника митинга. Један дио учесника форсирао је националистички стил изражавања. Тако је на митинг у Београд 19. новембра 1988. из Црне Горе отпутовало око 3.000 лица, највише из Никшића и др. У току путовања, од стране појединих екстремних група, пјеване су провокативне пјесме и узвикиване пароле: „У Титоград крај Мораче оста влада да нам плаче”, „Ђурановић Веселине издајничке домовине”, „Ој Видоје Жарковићу други Вуче Бранковићу, а и Марко исто тако...”, „Црна Гора сада плаче Ранковићу ко те смаче”, „Жута гредо, црногорска бруко специјалац раднике је туко”, „На Косову опет нема мира Азем Власи Србе провоцира”, „Аој, Власи и Јашари чекају вас циркулари”, „Црна Гора сад се пита кад ће Слобо мјесто Тита”, „Црна Гора и Србија то је једна фамилија” и др. (М. Орландић, *У вртлогу*, Montenegropublic, Подгорица, 1997, стр. 270).

³⁵ У саопштењу тадашњег Секретаријата за унутрашње послове поводом дешавања у мјесту Жута греда између осталог се истиче: „Група од око 600 радника заустављена је код Богетића, гдје им је саопштена одлука о увођењу хитних мјера, али они нијесу хтјели послушати захтјев да се врате у Никшић, па су бучно протестовали, вријеђали милиционере, гађали их каменицама и флашама, ударали дршкама застава које су носили, те је употребљен сузавац, који је могао имати најмање штетних посљедица по нападаче. Већина радника се вратила, а неки су прескочили банку и нашли се на веома стрмом терену, при чему је дошло до повреда. Осам лица је затражило љекарску помоћ, од којих су троје задржана на лијечењу у никшићкој болници. Саопштено је да су све повреде настале искључиво при-

лону од осам аутобуса који су кренули на протестни митинг у Титоград, при чему је употрејен сузавац и повријеђено осам радника) окупило се око 10.000 људи.³⁶ Овај сукоб радника из Никшића који су били кренули на митинг у Подгорицу и милиције послужиле као један од ударних пропагандних адута у квалификовању тадашње републичке власти као „антинародне”. И у овом случају можемо уочити пропагандну технику трансфера, односно негативне реторичке фигуре „и” и повезивања и дискредитовања руководства са терминима који у свијести ширег колективитета изазивају негативна осјећања.

Организатори су 5. и 6. октобра извели тзв. „јогурт” револуцију у Војводини којом су смијењена руководства у покрајини и општинама, а по сличном рецепту покушана је и неуспјела смјена руководства у Црној Гори истог мјесеца. Оно што није успјело организаторима протестних митинга током мјесеца октобра, остварено је неколико мјесеци касније, у јануару, када је тадашње црногорско руководство натјерано да поднесе колективну оставку.³⁷ А у серији митинга који су услједили након титоградског, један је посебно узнемирио црногорску, али и југословенску јавност. Организован је 25. јануара пред зградом Скупштине општине Плав, а на њему је дошло до тоталне националне подијељености Црногораца и Срба на једној, и Муслимана и Албанаца на другој страни. Тиме је ионако напет политичка ситуација у Црној Гори добила још једну непредвиђену димензију, а у плавској општини достигла тач-

ликом бјежања од сузавца низ стрми терен”. (Д. Бурзан, *Зауздавање лудог вјетра*, Побједа, Подгорица, 1998. стр. 20).

³⁶ Скандирало се: „Ко то смије раднике да бије”, „Хоћемо оставке”, „Макните Ђоћића”, „Црна Гора и Србија – то је једна фамилија”, „Ми смо дјеца сестре двије – Црне Горе и Србије”, „Сви смо са студентима”, „Хоћемо јединствену Југославију”, „Не дамо Косово”, „Косово је наше”. Пјеване су пјесме: „Југославијо”, „Друже Тито ми ти се кунемо” и „Хеј Словени”. „Ко то каже, ко то лаже...”, „Слобо слободо” (*Побједа*, 10. октобар 1988. године, страна 5).

³⁷ Десетак дана раније београдски новинар М. Вучелић је истакао: „У октобру је било планирано дефинитивно рушење црногорског и војвођанског руководства, митингашки поход на БиХ, Хрватску и Словенију, и за 29. новембар проглашење Треће Југославије на челу са Слободаном Милошевићем. Међутим, црногорско руководство било је тврђе него што смо очекивали, али предстојећи одстрел неће преживети” („Са улице у фотеље”, *Монитор*, 9. јануар 2009, стр. 24–26).

ку усијања. Тог дана главну Плавску улицу подијелила је национална нетрпељивост. На једној страни улице стајали су Црногорци и Срби, захтијевајући неопозиве оставке општинских „моћника”, скандирајући име С. Милошевића, а на другој мјештани албанске и муслиманске националности, изражавајући подршку тим истим функционерима и тада масовно прозиваном С. Шувару. Митинг је пријетио да се претвори у прави међунационални обрачун, па је и Скупштина СР Црне Горе упутила апел ради смиривања тензија.³⁸

Црногорска академија наука и умјетности (28. октобра) држи сједницу посвећену науци и технологији, а академик В. Стругар је у својој бесједи протестне митинге назвао *политичким устанком народа* и говорећи о могућем уједињењу Црне Горе и Србије, рекао: *Упрли су браниоци институција система у Црној Гори да не дозволе да се Црногорци поистовјећују са Србима... стога за комунисте у Црној Гори стварање сопствене нације је партијски задатак.*³⁹ На примјеру ангажовања појединих чланова Црногорске академије би могли (као и у случају САНУ) уочити употребу суптилне персуазије у којој се инсистира на сугестивном формату, са посебним акцентом на начину и мјесту презентовања података, резултатима научних и стручних истраживања и др.

Првог октобра 1989. године на Цетињу је организована сахрана земних остатака некадашње црногорске краљевске фамилије. Према подацима надлежних органа, сахрани је присуствовало око

³⁸ Тога дана је дошло до „двополног” протестног окупљања. Са једне стране Црногорци, а са друге Муслимани и Албанци које је неколико сати раздвајао кордон милиције (*Побједа*, 30–31. децембар и 1. и 2. јануар 1990). Учесници митинга, Црногорци на једној, и Муслимани и Албанци на другој страни – сваки са својим захтјевима и паролама, и једни и други клицали су Југославији и братству и јединству, али и то – одвојено. Пароле су биле у паровима: „Слобо, слободо” (Црногорци), „Стипе Шувар” (Муслимани и Албанци), „Чекаћемо до зоре” (Црногорци), „Узалуд чекате” (Муслимани и Албанци), „Чекаћемо Никшићане” (Црногорци), „Доћи ће Рожајци” (Муслимани и Албанци), „Неспособни напоље” (Црногорци), „Ови су нам добри” (Муслимани и Албанци). Надвикивање је настављено и чинило се да је само присуство великог броја милиционера, који су док се вече приближавало и раздвојили супротстављене стране, спречавало да дође до екцеса (*Побједа*, 26. јануар 1989, страна 3). Видјети и у: Б. Костић, *1991 да се не заборава*, Филип Вишњић/Ободско слово, Београд 1996, стр. 195.

³⁹ То исто је нагласио академик Стругар у „Побједи”, 26. фебруара 1992, стр. 7.

200.000 људи из свих крајева Црне Горе, Србије, Херцеговине, Босне. Иако су били позвани званичници из свих република југословенске федерације, сахрани је присуствовала само званична делегација Србије и Н. Бућин, члан Предсједништва СФРЈ, као и представници држава који су некада имали дипломатска посланства у Краљевини Црној Гори. Свечаност око преноса посмртних остатака посљедњег црногорског краља и његове породице забиљежила су између осталих и британска средства информисања. Водећи британски листови („Тајмс”, „Дејли телеграф”, „Индепендент”) мање или више дају овом догађају иронична обиљежја *ројалистичко новокомунистичко–националистичких туристички уобличених излива*. То је прије свега макар и мали знак, „оживљавања ројализма” (BBC), *растућа носталгија међу народима многих комунистичких земаља за њиховим монархистичким наслеђем* (Ројтер), *прво признавање монархистичке прошлости у једној комунистичкој земљи*. О првом признавању монархистичке прошлости и краљевске баштине *претходно извргаване руглу*, на коју се одлучила нова власт, извјештавају и америчка гласила (AP, VOA, UPI), тумачећи присуство највиших функционера као *настојање републичког комунистичког руководства да се дистанцира од својих претходника*, а француска штампа, такође одлуку о повратку приписује новом црногорском руководству („Побједа”, 8. април. 1990, страна 9). Дакле, у самој идеји организације преноса помпезног скупа са церемонијама, колоритом народне ношње и фолклора, као и огромног броја присутних (до тада и од тада незабијеженог у Црној Гори), могу се препознати бројни пропагандни методолошки постулати и технике. У првом реду кроз пропагандну технику акцијом односно персуазивношћу догађаја као таквог настојао се јавности приказати имиџ новог, „пост-јануарског” црногорског руководства као „прогресивног, окренутог реформама, које се дистанцира од комунизма”. Такође се покушавао трансферисати историјски значај династије Петровић на црногорско руководство.⁴⁰

Друштвеним превирањима са јануарским догађајима у средствима информисања у Црној Гори и у свијету поклоњен је велики публицитет, о чему су извјештавали инострани медији. Штампа, радио и телевизија су овим збивањима најчешће прилазиле као бу-

⁴⁰ Видјети више у: Б. Костић, 1991 *да се не заборави*, Филип Вишњић/Ободско слово, Београд 1996, стр. 199.

ђењу или обнављању *таласа милитантних протеста* (Ројтер), односно *репризи митинга од октобра, само што је овог пута све било контролисано*, оцјењујући то као необично за *импулсивни црногорски темперамент* (RFI). Како су догађаји били сами по себи довољно сензационални и *без преседана*, иностраној штампи остављено је доста простора да спекулише о природи народног незадовољства. Много више него сва претходна збивања, ова су по мишљењу многих била прије свега одраз *катастрофалне економске ситуације у Републици*, која је само акцентирала погоршање политичке и економске кризе у читавој земљи. У том контексту наглашава се често да је народ Црне Горе гладан („Фигаро”), да се економска рецесија све више продубљује („Вашингтон тајмс”). да је *Црна Гора банкротирала због неуспјелих инвестиција, лошег господарења државе и идеолошког догматизма* (Радио Дојче веле). Но у извјештавању о јануарским догађањима често је истицано да је незадовољство народа било стално потхрањивано па и да се њиме дириговало споља. При томе, јасне су биле алузије на србијанског вођу и његове „амбиције да прошири свој утицај и на Федерацију” (Франс прес), а сам развој догађаја означавао се као „побједа српског лидера који је незадовољству народа у јужној републици желио да да националну форму” (Svenska degdبلادet).⁴¹ Талас популизма који се прелио са Косова и из Војводине у Црну Гору, нарастање опште економско-политичке кризе у СФРЈ и узлет национализма постепено су стављали Југославију у жижу пажње релевантних међународних фактора. Након свргавања републичког руководства приступило се обједињавању снага које су и довеле до тога. Циљ је био да се у јавности прикаже како постоји јединство и хомогеност у „новим и надолazeћим прогресивним младим снагама”. Међутим, руководство антибирократског таласа се састојало из више фракција које су заступале различите идеје и концепте даљих корака. Тако је у тадашњем Титограду 15. јануара конституисан „Демократски форум” као међустраничко тијело састављено од друштвено-политичких организација (СК, ССО, ССРН, Синдиката) и свих новоформираних савеза, странака и удружења, са циљем изградње демократске инфраструктуре. Задатак Форума је био да изради предлоге најважнијих закона који дефинишу правила игре за вишестраначку

⁴¹ Видјети више у Б. Војићић, В. Копривица, *Преврат 89*, ЛСЦГ, Подгорица 1994.

утакмицу у Црној Гори. Једна од тековина Форума, је свакако за то вријеме прилично добар изборни закон, којим је успостављен пропорционални изборни систем.⁴² Но, Форум није био округли сто једнаких. При првим озбиљнијим неслагањима лидери владајуће странке напустили су Форум и ставили до знања да могу да наметну будућа правила игре, што се касније у стварности и дешавало. Скупштина Црне Горе се одлучила за ванредне делегатске изборе.

Након опсежних припрема у РК ССРН и Скупштини Црне Горе први пут у посљератној Црној Гори народ се 9. априла референдумом изјашњавао о тројници кандидата за члана Предсједништва СФРЈ из Црне Горе. Већина (58%) је гласала за Ненада Бућина. Десети ванредни конгрес СК ЦГ одржан је у априлу исте године и у условима напете политичке атмосфере и економске несигурности. На њему је изречена позитивна оцјена о октобарско-јануарским дешавањима, а веома критички говорено је о дојучерашњем руководству Црне Горе које је било приморано да у јануару поднесе колективну оставку. Нови Централни комитет је изабрао ново Предсједништво које је за предсједника изабрало М. Булатовића а за секретара М. Ђукановића.⁴³

⁴² „Учесници поменутог Демократског форума су различито гледали на резултате АБ револуције: Н. Килибарда је стао у одбрану младог црногорског руководства, тврдећи да је оно ‘импресионирано народ колико чистотом језика, мудрошћу и храброшћу, толико и због рушења омраженог режима, а не зато што ће реформисати комунизам’. Заступајући тезу да је суверенитет народа извор свих суверенитета, Б. Шијаковић је устврдио да још у Црној Гори нису суверени ни народ, нити иједан појединац, а ни институција. Он је додао да у Црној Гори нема ни демократије, ни демократизације, већ је на дјелу либерализација, а критички је говорио и о Савезу комуниста. Члан Предсједништва РК ССРН Ж. Ракчевић поставио је као централно питање да ли је прошлогодишњи јануар значио борбу за власт или за радикално мијењање система, додајући да се он лично борио за ово друго. М. Поповић, члан Извршног одбора УЈДИ-ја у Титограду, сложио се са констатацијом из уводног излагања да је ‘овог 10. јануара дошло до поларизације не само у руководству, него и у широј јавности’. С. Перовић је изразио резерву према неким тезама и хвалоспјевима о јануарским догађајима у Црној Гори, посматрајући их у контексту европских збивања, а ‘пошто је био жртва и старе и нове политике, те због неостваривања ставова 10. конгреса СК Црне Горе’, одлучио је да врати партијску књижицу” (Б. Војичић, В. Копривица, *Преврат* 89, ЛСЦГ, Подгорица, 1994, стр. 315).

⁴³ Уводни реферат на Конгресу је поднио В. Вукотић, координатор рада Предсједништва ЦК СК ЦГ, у којем је, говорећи о бурним дешавањима

Може се рећи да је феномен „АБ” револуције веома комплексан јер су главни актери тих догађаја имали различите побуде и циљеве. Јер постојала је неспремност тадашњег руководства Црне Горе да на адекватан начин одговори на прекомпозицију моћи у федерацији и на распад земље. На другој страни постојала је велика мјешавина оних који су из различитих жеља и побуда били за дубље промјене система и корјените реформе. Догађаји су, дакле, припремани, медијски и политички, дугорочно, а на таласу диригованог популизма у Југославији. И митингашка маса је 1988. и 1989. године, стога, дотадашњу црногорску власт просто сматрала непотребном, чак и препреком за „остварење сна”. Вјештом пропагандом, манипулисањем и коришћењем нараслих социјалних проблема, коришћењем снаге гомиле и масе, усмјеравањем њиховог револта, жеља и надања на тадашњу црногорску политичку елиту и обиљежавајући је тиме као кривца за социјална и национална горућа питања, у Црној Гори је манифестован до тада невиђен политички спектакл. *АБ револуција, догађање народа, црногорски устанак* само су, дакле, неколика назива за један специфичан преврат у коме су нарасли социјални проблеми, пораст национализма, тешко стање на Космету и генерално тешка политичко-економска криза на простору тадашње СФРЈ искоришћени за свргавање тадашње црногорске политичке елите, а све у форми борбе против бирократије и *неспособности* дотадашњег руководства. Тадашња званична политика у Србији и Црној Гори ове догађаје је оцјењивала као „револт народа који је збацио режим који се сврстао у антисрпску коалицију” и онемогућавао да се уставним путем изврши централизација у Југославији, укине аутономија на Космету и у Војводини и измијени Устав из 1974. године. Пропагандно је „спонтано” окупљање народа, радника, судената, митинговање, називано „антибирократском рево-

и смјени власти у Црној Гори претходних мјесеци, рекао следеће: *Све што се дешавало од октобра до данас, показује да народ није изманипулисан, ни споља ни изнутра, да на његовом челу нијесу били четнички синови, већ најпрогресивнији издаци младе генерације. Ови догађаји нијесу „посрбљавање” и „национална распродаја” Црне Горе ... А на сједници Председништва ЦК СК ЦГ, одржаној у мају, секретар Председништва М. Ђукановић је изнио следећу оцјену: Брод изграђен на Конгресу, пловиће и даље водама конгресне политике. Од тог курса одступања нема, а ко ће остати у посади, показате наредни дани”* (В. Копривица, Б. Војичић, *Преврат 89*, ЛСЦГ, Подгорица, 1994 стр. 292–293).

луцијом” и окарактерисано као „догађање народа”, подршка и солидарност са Србима на Космету (Копривица/Војичић, 1994: 7). На годишњицу јануарског преврата у Подгорици је одржана оснивачка скупштина *Реформских снага за Црну Гору*, којој је присуствовао и тадашњи савезни премијер А. Марковић. Такође је истога дана у организацији *Велике народне скупштине*, уз присуство десетак хиљада учесника, испред црногорске скупштине обиљежена годишњица јануарских дешавања. На скупу је говорио и М. Булатовић, који је истакао да је *основна порука 10. јануара 1989. године неизбрисива и да је постала историјска тековина народа Црне Горе*.⁴⁴ Оваквом изјавом је на сам чин „антибирокуратске револуције” извршен позитиван трансфер са термина „историјски”.⁴⁵

Може се констатовати да је захваљујући погоршавању опште привредне ситуације вјешто искоришћено опште незадовољство у друштву, те се популизмом и усмјеравањем општег незадовољства на тадашње републичко руководство које је окривљено „за сва зла, за неспособност и несналажење”, успио постићи жељени циљ. Пропагандно дјелујући у форми социјалних захтјева комбинованих са патриотским апелима, пробуђеним национализмом, успјела се анимирати критична маса неопходна за психолошки притисак на републичку елиту, која је годинама уљуљкана у атмосферу недирљивости и благостања, била просто затечена и блокирана интензитетом и брзином догађаја. Манипулисање масом, степен орга-

⁴⁴ На митингу се између осталог скандирало и пјевало: „Ко то смије да нам дира, Слоба, Мила и Момира”; „Ој, Момире наша дико, не може ти ништа нико”; „Црна Гора роди Слоба, тог јунака нашег доба”; „На Ловћену Његош спава најмудрија српска глава”. „Ко то синоћ Подгорицом прође, ил је Слобо или Карађорђе” (В. Копривица, Б. Војичић, *Преврат 89*, ЛСЦГ, Подгорица, 1994, стр. 316). И у овим и сличним ријечима могу се уочити елементи употребе пропагандне технике, тј. трансферисања угледа са историјских личности које у ширем колективитету изазивају позитивна осјећања на конкретне, актуелне политичке личности.

⁴⁵ *Испада некако, као да је сам Његош „писао сценарио” за велике и величанствене титоградске догађаје ... треба то сада да види и чује југословенско руководство*” (С. Вукмановић Темпо, у интервјуу, „НИН”, јануар 1989, специјално издање посвећено *Сто дана који су потресли Црну Гору*, стр. 33). Дакле, трансферисањем угледа историјске личности („Његоша”), која у колективној свијести изазива позитивно осјећање на „титоградска догађања” као „величанствена и велика”, може се препознати још један од примјера употребе пропагандне технике трансфера.

низације, темпирање и интензитет парола и говора указују на моћ и успјешност пропагандне контроле. Покретање и анимирање радника, студената и осталих грађана под формом нагомиланих друштвених проблема, додавањем на ту социјалну пропагандну основу и дешавања на Косову, а потом усмјеравање свог тог незадовољства на републичку бирократију и њену незаинтересованост и неспособност да се ухвати у коштац са тим проблемима, представљали су успјешну пропагандну технологију која је резултирала смјеном тадашње политичке елите, али не и промјеном постојећег социјалистичког система. Описујући то вријеме, В. Павићевић пише да је „... у тзв. антибирократској револуцији извршена радикална смјена владајућих гарнитура у свим сферама и институцијама друштва...” (В. Павићевић, 2007: 13). Наравно да је дотадашње комунистичко руководство својом инертношћу и показивањем незаинтересованости за горуће друштвене проблеме, уљуљкано у атмосферу бенефита које су доносиле руководеће позиције, у доброј мјери допринијело своме свргавању. Промјена је, дакле, извршена у погледу руководства на републичком и локалним нивоима, али све у оквирима постојећег СК Црне Горе. Под притиском хетерогеног састава руководства „преврата”, али и под утиском глобалних промјена у комунистичким системима, припреман је, иако невољно од стране Савеза комуниста, терен за увођење вишепартизма. У раздобљу од 1945. до 1990. године постојање само једне партије елиминисало је могућност настанка самосталних политичких субјеката, обезбјеђујући тиме монополски положај Комунистичкој партији Југославије (КПЈ), односно од 1952. године Савезу комуниста Југославије (СКЈ). Са растурањем СКЈ и увођењем вишепартијског система, дотадашњи савези комуниста по републикама су мијењали имена задржавајући при томе дотадашњу вишедеценијску партијску инфраструктуру и монопол над институцијама и ресурсима. Након промјена у Црној Гори, у јануару 1989. године, ослањајући се на механизме и инфраструктуру, норме и правила претходног режима, обављена је одређена расподјела функција којом је требало помирити и задовољити аспирације и жеље учесника преврата и једног дијела администрације власти, којој је било неопходно да би систем и институције нормално функционисали. Може се рећи да је постојало извјесно расположење главних политичких лидера произашлих из јануарског преврата да Савез комуниста Црне Горе већ у априлу

1989. године на свом Десетом ванредном конгресу расправља, барем декларативно, о политичком плурализму⁴⁶, прије него што је то урадио С. Милошевић у Србији (Социјалистичка партија Србије – СПС је оформљена спајањем Савеза комуниста Србије и ССРН Србије).⁴⁷ Иако су на свом посљедњем конгресу (X ванредни, одржан априла 1989. године) комунисти Црне Горе водили расправу и о политичком плурализму, односно о потреби и могућностима увођења вишестраначког система, превагнула је оцјена „да више партија не значи и више демократије”, па се сходно томе могло тумачити да се демократија може остварити и без вишестраначја и на тај начин ући у транзицију. Дакле, на једној страни постојала је тежња за задржавањем монопола у политичком животу а са друге стране жеља да се домаћој и широј јавности, у декларативној форми, представе одређена стремљења ка демократизацији друштва.⁴⁸ Но, ге-

⁴⁶ „Спектакуларни крах ‘реалног социјализма’ у земљама Југоисточне Европе крајем 1989. охрабрио је ‘јеретике’ и у владајућим партијама осталих република СФРЈ, па су за словеначким примером увођења вишестраначја убрзо пошли хрватски комунисти, тако да су у те две републике најпре одржани слободни избори у пролеће 1990. Пола године касније дошло је до избора у Македонији и Босни и Херцеговини, а у децембру 1990. први вишестраначки избори одржани су у Србији и Црној Гори” (В. Гоати, *Избори у СРЈ 1990. – 2000*, ЦЕСИД, Београд, 2001, стр. 24).

⁴⁷ „ССРН – Социјалистички савез радног народа, тзв. најшира, ‘фронтска’ организација која је у компликованој и институционалној шеми југословенског самоуправног социјализма замишљена као организација односно мјесто гдје се окупљају представници који нису противни социјалистичком карактеру друштва и државе (‘плурализам самоуправних интереса’). ССО – Савез социјалистичке омладине била је организација младих, али у великој мјери бирократизована, служила је као потенцијални кадровски резервоар Савеза комуниста. Иако су у посљедњој фази југословенског социјализма (1974–1989) ове организације теоријски замишљене као политичке групације које могу заступати сопствене интересе, било је готово незамисливо да њихови високи функционери не буду чланови Савеза комуниста. Ипак, неке од њих су, нарочито ССО, најприје у Словенији, а затим и у неким другим републикама, стекле извјесну самосталност и у фази пада социјалистичког система играле су готово самосталну улогу. То се десило и са ССО у Црној Гори и та фаза приличне самосталности поклопила се са периодом јануарског преврата” (С. Дармановић, *Демократске транзиције у јужној и југоисточној Европи*, Подгорица, 2002, стр. 185).

⁴⁸ „Треба имати на уму да су се сви поменути догађаји одиграли прије јесени 1989. године, односно прије пада Берлинског зида, тако да је захтјев

нерално узевши, та чињеница није суштински измијенила образац политичке доминације СКЦГ. Највећи дио политичке елите у Црној Гори дјеловао је или је политички изникао из Титове Југославије и Савеза комуниста који је своју власт великим дијелом легитимисао политиком тзв. *братства и јединства* и равноправности југословенских народа и република.

Radenko ŠĆEKIĆ

MONTENEGRO – FEATURES AND SOCIOPOLITICAL CIRCUMSTANCES AT THE POINT OF TIME WHEN YUGOSLAVIAN CRISIS ERUPTED

Summary

A series of causally related events, combined with the existing poor state of the economy and increased nationalistic tensions, reinforced by certain external factors, produced a civil war and a great number of conflicts between nations and religions on the territory of the SFRY. In conditions of the decrease in production, the increase of the inflation, numerous devaluations of the Dinar, continually increasing nationalistic tensions (not only in the Republic, but in the entire SFRY) Montenegro, as the smallest one (regarding both population and territory) out of six federative republics, has entered the process of introducing a multi-party system, an atmosphere of populism, civil wars and hyperinflation, which all describe the first half of 1990-ties. The most successful technology of propaganda which actually resulted in replacement of the prevailing political elite in Montenegro confirmed to be the idea of motivating laborers, students and other citizens altogether frustrated under the pile of constantly growing social problems; supported by social propaganda based upon what was happening in Kosovo; and followed by redirecting nation's frustration towards republican bureaucracy which was accused of being indifferent and or incapable to deal with all mentioned problems.

за вишепартијским системом, иако не више јерес, још увијек био дискутабилна тема у било којој земљи под контролом комуниста. Дешавања која су потом слиједила, како на унутрашњој (распад организације СКЈ, ситуација у осталим републикама СФРЈ, конституисање и дјеловање Демократског форума у Црној Гори), тако и на међународној сцени ('домино ефекат' рушења Берлинског зида) вршили су притисак на владајућу политику да и формално отпочне овај процес. Широко тумачећи члан 359. ст. 2 Устава СРЦГ, Скупштина Републике је на засједању 11. јула 1990. године усвојила Закон о удруживању грађана („СИ. лист СРЦГ”: бр. 23/90)” (Група аутора, *Избори и изборно законодавство у Црној Гори 1990–2006*, ЦЕМИ, Подгорица, 2007, стр. 13).